

Cluj, localitate considerată capitală a Transilvaniei, era una dintre cele patru mari cetăți comerciale medievale bine dezvoltate din zonă. În epoca modernă se află sub administrația Imperiului Austro-Ungar, iar după Primul Război Mondial, integrată în statul român, devine reședință a județului cu același nume.

Primele prezențe ale evreilor la Cluj sunt consemnate în sec. XV-XVI. Astfel, un document de la 1481 se referă la conflictele dintre evreii din Cluj și familia Haller din Buda, în timp ce un alt document, din 1578, menționează prezența numeroasă a evreilor la târgul din Cluj. Totuși, în sec. XVII-XVIII evreii nu au avut dreptul de a se stabili în Cluj, astfel că doar după anii 1700 prezența acestora este din nou menționată. 17 evrei sunt consemnați la 1813 și 120 la 1838. În prima jumătate a sec. XIX, din cauza expulzărilor constante, doar câteva grupuri de evrei reușesc să se stabilească în localitate, la 1848 fiind înregistrate 58 de familii. După înăbușirea revoluției pașoptiste, la 1849, evreii din Transilvania primesc dreptul proprietate și de stabilire în orașe, iar populația ajunge, în 1851, la 479 persoane. La 1866 numărul evreilor este de 776 persoane, iar la 1879 crește la 3008. În această perioadă se creează și prima casă de rugăciuni (1818) urmată de inaugurarea unei sinagogi la 1851 și o chevra kadisha (1836). Comunitatea își alege rabin, pentru o scurtă perioadă, pe Hillel Lichtenstein, cărturar evreu a cărui orientare tradiționalistă a generat însă conflicte. I-au urmat la conducerea comunității Feisch Fischman (din 1861), Avraham Glasner (din 1867), apoi fiul său sionist Mosheh Glasner (din 1878), urmat de Akiva Glasner (1919-1944). La 1910, populația evreiască a Clujului ajunsese la 7046 persoane (11,6% din populația totală a orașului).

După Congresul General Evreiesc din Ungaria (1868-1869), cea mai mare parte a comunității din Cluj păstra orientarea ortodoxă, în frunte cu rabinii din dinastia Glasner. Ulterior, din comunitate s-au retras sefarzii (evrei hasidici). Evreii de orientare *status-quo ante* s-au organizat ca o comunitate separată în 1881, întemeiată de Vilmos Farkasházi Fischer. Din 1884, această din urmă orientare a devenit una de tip neolog și a ridicat o primă sinagogă în 1886, reconstruită în 1949 după distrugeri cauzate de legionari și de bombardamentele din 1944. În cadrul comunității neologe s-au distins rabini învățați, precum Alexander Kohut, Mathias Eisler, Moses Weinberger (Moshe Carmilly Weinberger). Din 1921, la Cluj a funcționat și un centru hasidic condus de rabinul Zalman Leib Halberstam.

În 1843 se deschide prima școală primară publică a comunității ortodoxe, reînființată în 1875. Comunitatea ortodoxă creează o yeshiva în 1884 și o talmud torah în 1896. Prima școală ortodoxă pentru fete funcționează din 1908. Comunitatea neologă va înființa o instituție școlară proprie în 1904. În perioada 1920-1927, în Clujul în curs de românizare, funcționează o școală secundară pentru băieți și fete, cu limbile de predare română, maghiară și ebraică, prin fonduri acordate de către Organizația Școlară Tarbut.

În a doua jumătate a sec. XIX și prima jumătate a sec. XX, comunitatea a contribuit intens la dezvoltarea economică a orașului prin cele peste 110 stabilimente industriale, bancare, de meșteșuguri, comerț, transport și alte servicii. Este vorba, printre altele, de fabrica de zahăr construită în 1861, dar și renumita fabrică de încălțăminte Hirsch sau fabrica de pielării Renner. Evreii au fost activi și în mediul publicistic, prin cele aproape 20 de periodice tipărite în maghiară, germană, idiș și ebraică. Dintre acestea, cel mai prestigios era cotidianul de orientare sionistă *Új Kelet*. Grupul literaților evrei includea nume sonore, precum Benő Karácsony, János Giszkalai, Ernő Salamon, Otto Indig, cărora li se adăugau personalități din lumea artistică. În 1900 se creează prima societate de lectură, cu un anuar propriu, o tipografie ebraică existând aici din 1882. Alte domenii intelectuale în care profesau evreii includeau medicina, învățământ, avocatatura.

După Primul Război Mondial, evreii din Cluj, deși afiliați identității și culturii maghiare, au început treptat să se integreze în noul cadru statal român, fără a prelua însă tiparele culturale majoritare. Primele manifestări ale loialității față de noua orânduire au fost manifestate de mișcarea națională evreiască. La Cluj, aceasta își intensifică activitatea, contracarată de comunitatea sefardă cu orientare hasidistă. Societatea evreiască transilvăneană traversa, de altfel, un pronunțat proces de segregare internă. Încă din 1918, mișcarea națională evreiască, coordonată de avocații clujeni Tivadar Fischer și Chaim Weiszburg, fondează Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania. Mai târziu, în 1930, se înființează și organizația politică Partidul Evreiesc, sub conducerea liderului sionist József Fischer.

În ceea ce privește viața comunitară interbelică, în 1921 se inaugurează sinagoga Poale Tzedek, a meșteșugarilor evrei. O sinagogă ortodoxă este construită în 1922, denumită Sas Hevra. Alte edificii religioase, băi rituale și școli talmud torah apar de-a lungul timpului. În 1928 se construiește spitalul evreiesc, prin contribuția financiară a antreprenorului Dávid Sebestyén. Pe lângă acțiunile politice și sociale, comunitățile evreiești erau extrem de active în viața culturală a Clujului interbelic, prin asociațiile academice, studențești și organizațiile de femei. Clubul sportiv sionist Haggibor a fost una dintre principalele instituții ce a implicat tineretul sionist.

Anii '20 marchează la Cluj, precum și în celelalte centre universitare, debutul mișcărilor antisemite studențești și primele revendicări de *numerus clausus* din partea studenților creștini naționaliști. Acțiunile acestora au degenerat în violențe manifestate prin distrugerea magazinelor și caselor evreiești, a redacțiilor de presă, dar și prin vătămarea fizică a studenților evrei și a altor membri ai comunității. În 1930, populația evreiască atingea 13.504 persoane (13,4% din totalul populației), cifră stabilită mai ales prin modul de colectare a datelor, cenzorii determinând persoanele de religie israelită să se declare de naționalitate evreiască, pentru a delimita astfel populația evreiască de cea majoritară românească, dar și de cea maghiară. În același timp, pentru o astfel de opțiune milita și mișcarea sionistă. Tensiunea antisemită crescuse atât pe fondul crizei economice, cât și ca urmare a ascensiunii nazismului. În 1936, mișcarea legionară avea deja în Cluj un centru extrem de activ.

Viața comunității a degenerat treptat, după instituirea guvernării Goga-Cuza și aplicarea Legii de revizuire a cetățeniei din 21 ianuarie 1938. Sute de familii nu au putut îndeplini obligațiile legate de depunerea actelor de dovedire a statutului. A urmat apoi instaurarea dictaturii regale, culminând cu adoptarea Statutului evreilor în 8 august 1940, care definea identitatea evreiască pe criterii rasiale. Măsurile antisemite au influențat decizia unor evrei din Cluj de a trece voluntar în teritoriul anexat după Dictatul de la Viena din 30 august. Alții au primit cu entuziasm ocuparea Clujului de către trupele horthyste, neanticipând măsurile discriminatorii pe care acest guvern avea să le adopte.

Recensământul din 1941 înregistra la Cluj 16.763 evrei (15,1% din populația totală a orașului). În vara acestui an, sute de evrei din localitate considerați „străini” sunt deportați la Kamenets-Podolsk. Bărbații între 20-48 ani sunt trimiși în lagăre de muncă. Pe parcursul anilor 1942-1943, situația evreilor trece însă printr-o perioadă de relativ echilibru datorită politicilor maghiare ale guvernului Miklós Kállay, care refuză aplicarea „soluției finale” evreilor din Ungaria. Guvernul procedase însă la exproprierea bunurilor evreiești și extinderea detașamentelor de muncă forțată la care erau trimiși bărbații supuși serviciului militar. Lucrurile se schimbă însă radical odată cu ocupația germană a Ungariei, în martie 1944, consolidată prin colaborarea guvernatorului Miklos Horthy, care îl destituie pe Kállay și îl numește la conducerea guvernului pe Döme Sztójay. La Cluj, în 27 martie, sunt arestați în jur de 150 de evrei

intelectuali și înstăriți. Apoi, sunt confiscate bunurile, evreii sunt eliminați din funcțiile publice, din presă și din alte profesii artistice și intelectuale, li se interzice deținerea telefoanelor și a aparatelor de radio, sunt obligați să poarte steaua galbenă, iar elevilor li se interzice frecventarea școlilor publice. Ca urmare, comunitatea neologă condusă de rabinul Moses Weinberger obține dreptul de a redeschide Liceul Tarbut.

Din aprilie 1944 armata germană ordonă evacuarea evreilor în ghetouri. Un Consiliu evreiesc (Judenrat) este stabilit de către naziști pentru înlesnirea comunicării și a colectării bunurilor. La 3 mai 1944, adjunctul poliției Lajos Hollóssy-Kuthy a emis ordinul pentru ghetozarea evreilor din Cluj. Între 12.000 și 14.000 evrei au fost evacuați în ghetou. În mare parte, populația creștină nu a intervenit. Excepții notabile au fost însă episcopul romano-catolic Aron Márton, care a condamnat ghetozarea și a făcut apel la maghiari să împiedice deportările, precum și avocatul Aurel Socol. Câțiva evrei reușesc să se salveze trecând granița prin Turda spre București, unii cu ajutorul localnicilor, alții pe cont propriu sau prin intermediul organizațiilor sioniste. Fără a se cunoaște o cifră exactă, unele estimări vorbesc de 1200-1500 evrei refugiați din toată Transilvania în perioada Holocaustului, din care aproximativ 200 de evrei clujeni.

În vara anului 1944 (25 mai–9 iunie), 16.148 de evrei clujeni sunt deportați în vagoane de vite spre Auschwitz. Unii evrei vârstnici sau copii au murit în timpul deportării, în urma condițiilor insuportabile din vagoane. Au fost salvați de la deportare 388 de evrei care au făcut parte din grupul Kasztner, alcătuit dintr-un total de 1684 evrei, selectați de liderii evrei ai ghetourilor. Grupul a plecat prin Budapesta, spre Elveția, datorită aranjamentelor făcute de Rudolf Kasztner, liderul Comitetului de Ajutor și Salvare din Budapesta, ale cărui acțiuni au stârnit ulterior aprinse controverse.

După război, întoarcerea supraviețuitorilor a fost un proces de durată, unii revenind în Cluj abia în 1946. S-a încercat treptat reorganizarea instituțională. S-a refăcut sinagoga în 1947, sistemul de asistență socială și învățământul evreiesc. În 1947, locuiau în Cluj 6500 de evrei, incluzând și supraviețuitori din alte localități care au ales să se stabilească aici. Cea mai mare parte a emigrat, odată cu instaurarea noului regim totalitar comunist.

Surse:

Gidó Attila, *Două decenii. Evreii din Cluj în perioada interbelică*, Cluj-Napoca, Editura ISPMN, 2014, pp. 14, 45-46, 125, 186.

Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania în epoca emancipării. 1790-1867*, București, Editura Enciclopedică, 2000, pp. 21, 24.

Randolph L. Braham (ed.), *The geographical encyclopedia of the Holocaust in Hungary*, vol. 1: *Abauj-Torna County – Máramoros County*, Evanston, Northwestern University Press, 2012, pp. 505-523.

Gershon David Hundert (ed.), *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, vol. 1, Yale University Press, 2008, pp. 337-338.

[Anca Filipovici]